

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ

УДК 37.013.42:316.362

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ В УКРАЇНІ

Белоліпцева О.В., аспірант

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

У статті розглядаються основні етапи становлення мережі закладів соціально-педагогічної роботи з сім'ями в Україні. Робиться акцент на взаємозв'язку видів допомоги та виконанні своїх основних функцій родиною.

Ключові слова: соціально-педагогічна робота, функції, сім'я.

Белоліпцева Е.В. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СЕТИ УЧРЕЖДЕНИЙ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С СЕМЬЯМИ В УКРАИНЕ / Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, Украина.

В статье рассматриваются основные этапы становления сети учреждений социально-педагогической работы с семьями в Украине. Делается акцент на взаимосвязи видов помощи и выполнения своих основных функций семьей.

Ключевые слова: социально-педагогическая работа, функции, семья.

Bieloliptseva E.V. HISTORY DEVELOPMENT NET INSTITUTION THE SOCIAL-PEDAGOGS WORK FOR FAMILY IN UKRAINE / Kharkov national university named after V.N. Karazina, Ukraine.

The article deals main on stage development institution the social-pedagogs work for family in Ukraine. The article emphasizes on bond variety helps and fulfillment their fundamental function for family.

Key words: social-pedagogs work, functions, family.

Родина в ранній історії людства займала одне з домінуючих місць в системі агентів соціалізації, вирішенні спірних питань в житті кожного члена сім'ї. Її вплив на індивідів був багатостороннім і в певному розумінні самодостатнім, тому що забезпечував в основному повну підготовку людини до виконання сімейних функцій [6]. Питання повноцінного функціонування родини та взаємозв'язок виконання функцій в родині із соціалізацією її членів у суспільстві займають значне місце в історії світової філософії, соціології, історії, медицини, психології, педагогіки та багатьох інших наук.

Аналіз історико-філософських матеріалів дозволяє стверджувати, що на всіх історичних етапах у родині проявляється природна та соціальна, індивідуальна та суспільна форма необхідності [7]. Слід зазначити, що шляхи впливу різносторонніх змін у світі простежуються на характері зміни рівноваги родини, її сімейних традицій, виконанні сімейних функцій, що згодом призводить до того, що сім'я починає потребувати допомоги. Саме під час таких складних обставин постає питання надання негайної допомоги з боку агентів інфраструктури соціальної роботи. Соціальна допомога сім'ям існує віддавна, змінюючи з часом форми й способи вираження. Історія української держави є свідченням того, що робота з сім'ями завжди була в центрі уваги церкви, громади, благодійників, держави, тому що саме функціонування родини відображає деформації в процесі розвитку суспільства.

Розглядаючи питання становлення та розвитку мережі закладів соціальної допомоги родинам, основою стало визначення основних функцій в родині, здатність їх виконання та надання допомоги у повноцінному виконанні функцій з боку, спочатку, первісних об'єднань, церкви, громади, а згодом держави. А вже не виконання однієї функції веде за собою порушення в розвитку всієї родини. Тому в основу нашого дослідження ми поклали функціональний підхід.

Питання виконання функцій у родині є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних вчених, що дало нам змогу проаналізувати можливість виконання функцій сім'ї на різних етапах розвитку суспільства. Різноманітність сімейних функцій сучасних родин було досліджено в роботах О.Безпалько, Ю.Василькової, М.Галагузової, Е.Ейдемиллера, З.Зайцевої, В.Кравця, Т.Кравченко, С.Макарчука, В.Юстицького та ін. Значна увага приділена питанню сімейної політики, основними науковцями в цьому питанні є А.Антонов, В.Борисов, А.Вишневський, А.Волков, Ю.Галустян, О.Дорохіна, В.Єлізаров,

В.Захарченко, В.Філіпова, Е.Чокін, А.Яременко та ін., роботи яких дали нам змогу дослідити основні складові сімейної політики та її значення у виконанні сімейних функцій.

Аналіз робіт вищеперерахованих дослідників за класифікаціями основних функцій у родині дає нам змогу вивчати питання становлення та розвитку мережі закладів допомоги сім'ям з погляду допомоги в забезпеченні повноцінного виконання функціонування. Зважаючи на здійснений аналіз функцій родини вважаємо необхідним зупинитися на функціях, які виділяє науковець О.Безпалько. Дослідник наголошує, що сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства та виконує в ньому такі функції: господарсько-економічну; репродуктивну; комунікативну; виховну; рекреативну; психотерапевтичну [1]. Саме забезпечення таких функцій у родині ми будемо аналізувати на всіх історичних етапах становлення суспільства.

Метою статті є розкриття впливу надання допомоги з боку держави, церкви, громадськості та благодійників на ефективне виконання функцій в родині протягом історичного становлення України, як передумови процесу соціально-педагогічного захисту різних категорій населення в сучасних умовах.

Історію надання допомоги родинам умовно можна поділити на декілька етапів.

I етап становлення процесу надання допомоги родинам припадає на період розвитку первісного суспільства. За палеоліту рід як господарська одиниця поділявся на великі сімейні виробничі групи. Основними соціально-економічними осередками їхніх соціальних структур були відповідно первісна община [6]. У часи пізнього палеоліту виконання сімейних функцій мали характер розмноження та полювання (репродуктивна функція, комунікативна, господарсько-економічна). Період мезоліту ознаменувався піднесенням ролі парної сім'ї (чоловік і жінка неминуче належали до двох родів). Таким чином, осередком допомоги родинам залишається община, яку називають кланом, або ранньородовою общиною. М.О.Бутинов вважає, що в період мезоліту розпочинається процес формування племінної етнічної спільності, яка і поклала початок системи соціальної допомоги родинам [7]. Дотримання традицій та обрядів були основними в становленні та розвитку родин того часу. Історики стверджують, що обов'язковим було визначення родини, лише коли було укладено подружній контракт, де молодий домовлявся не тільки з нареченою, а й із її родом. Такий характер відносин дуже чітко виокремлює розвиток комунікативної функції. Завершальною стадією кам'яного віку стала епоха неоліту, яка характеризується вдосконаленням господарсько-економічної та репродуктивної функції родин. Основу допомоги один одному становила спільна власність роду на знаряддя та продукти праці, землю. З роками (епоха бронзи, східних слов'ян) значний вплив на дотримання функцій в родині здійснює ще і релігія. Релігія не дозволяла ні в якому разі калічити чи лишати життя злодія, він мав заплатити грошовий штраф чи відпрацювати, що звісно позитивно відображалось на родинах, адже вони не втрачали годувальника. Релігійні погляди мали широкий характер і допомога нужденним була в першу чергу (зародження традиції подаяння милостині). Досліджуючи мережу соціальної допомоги, значна увага приділяється також переходу від первісної до сусідської общини [6]. Сусідська громада була тим органом місцевого самоврядування, метою якого була організація та контроль за співучастю в розвитку економіки родини, шляхом контролю за навчанням і оволодінням різними ремеслами, спільне використання робочої худоби, складки. Виховний і господарсько-економічний характер впливав і на репродуктивну функцію родин. Сім'ї того часу виконували, у більшості випадків, репродуктивну, господарсько-економічну, комунікативну, виховну функції.

II етап становлення соціальної допомоги родинам припадає на період розвитку «княжої доби». З розвитком суспільства даний період характеризувався такими суб'єктами допомоги: князь, церква, парафія, монастирі, громада, які здійснювали допомогу різностороннього характеру. Основними об'єктами допомоги були родини, де один із членів сім'ї був тяжко хворим або загинув на війні, і рівень життя перевищував межу бідності. З прийняттям християнства в 988 році в Україні розпочався період церковної благодійності. Зв'язок церкви та родини виявився, перш за все, у вінчанні та розірванні шлюбу. Одружуватися не можна було близьким родичам і жити без церковного вінчання [7]. Такі закони були позитивними в забезпеченні репродуктивної та виховної функції родини. Проте основним у роботі церкви була благодійність нужденним родинам [6]. Щодо надання допомоги родинам громадою, то в даний період історичного розвитку громада була органом місцевого самоврядування, за своїм господарським спрямуванням це були землеробські громади, до компетентності якої входили земельні переділи, оподаткування, судові справи, питання допомоги нужденним [4]. Родинам надавалася індивідуальна та колективна форма допомоги. Індивідуальну підтримку надавали сім'ям, в яких проживали люди похилого віку, вдови. Родинам, які були не в змозі доглядати за людиною похилого віку, допомога надавалась у вигляді відведення землі, проведення улаштування на постій на декілька днів до різних членів громади [7]. Забезпечення виховної функції здійснювалося у вигляді передачі знань про українську сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх і батьківських обов'язків, що мало позитивний відбиток на становленні молодих родин. Такі напрями роботи полегшили становище багатьох родин і допомогли у виконанні господарсько-побутової та виховної функції, стабілізували

репродуктивну функцію. Розвиток системи соціального захисту родин того часу перервала монголо-татарська навала, що знову загальмувало повноцінне виконання сімейних функцій.

III період Литовсько-Польський період. У період загарблення Польщею і Литвою південно-західних руських земель відбувається постійне руйнування сімей унаслідок загибелі та полонення членів родини, значна кількість сімей не повні, постійно перебували в емоційній напрузі та страху, виховання залишається по за увагою [5]. Соціальну роботу того часу проводила церква, громада та церковні братства, які вирішували наступні питання: надання матеріальної допомоги родинам, надання притулки тим сім'ям, які залишилися без домівки, поширення освіти. Церква поширювала установки утвердження чистоти і цілісності сім'ї, любові і шанобливого ставлення до батьків, піклування про дітей і їх повноцінне виховання, засудження подружньої невірності й будь-яких інших порушень традиційних морально-етичних засад сімейного співжиття [4]. Монастирі розвивали ремесла, садівництво, надавали притулок родинам, які залишилися без домівки, втратили годувальника, надавали медичну допомогу, були малим центром освіти – проводили уроки читання, письма та церковного співу [7]. У другій половині XVI століття в українських сімей з'являється можливість отримання від Росії допомоги і захисту [7]. Такі події відразу відображаються на стані українських сімей: кількість дітей в родині стрімко зростає, а кількість бездітних родин зменшується, матеріальне становище покращується, психологічно родини починають відчувати себе захищеними. Активну соціальну допомогу родинам на селі в цей час проводила і громада (об'єднане селянство), яка несла відповідальність за всіх своїх членів та робота якої, як правило, реалізовувалася через систему норм і звичаїв. Сім'ям, постраждалим від лиха, надавали насіння, одяг, харчі, будівельні матеріали [2]. Громада здійснювала контроль за спільним користуванням угідь, поділом землі між родинами [3]. Керівники громади організовували притулки для хворих членів родини, яка була не в змозі надавати необхідну допомогу у зв'язку зі скрутним положенням, видавали таким сім'ям також продукти харчування, одяг. Активну участь у наданні соціальної допомоги брали церковні братства: будували шпиталі для бідних сімей, викупували бранців із татарсько-турецької неволі, надавали допомогу сім'ям, де загинув годувальник [7].

IV Період – Гетьманська доба. Цей період ознаменувався завершенням процесу прикріплення селян до землі, перетворення їх на власність феодала. Участь у повстаннях часто призводила до втрати годувальника, кріпосне право призводило майже до повного збідніння, що прямо залежить від повноцінного виконання господарсько-економічної, репродуктивної функції. Щодо виховної функції, то традиції і звички українців не поступалися своїм впливом на виховання та навчання [3]. Соціальну опіку над нужденними родинами того часу здійснювала церква, козацтво, громади, держави. Запорізькі козаки надавали одяг та їжу та пристроювали на проживання людей похилого віку, якщо їхні родини не мали такої можливості у зв'язку з бідністю та постійною зайнятістю на відробітках у панів. При церквах і монастирях також розташовувалися школи для дітей з бідних родин. Спеціально підготовлені дяки навчали дітей письму старослов'янською мовою, початкам арифметики, молитвам, співу [3]. У зв'язку зі створенням каси для тих, хто будував, де під заставу без процентів можна було отримати гроші, кількість родин, які перебували в скрутному становищі, помітно зменшилась. Такий крок з боку держави сприяв підвищенню значення не лише господарсько-побутової функції в родинах, а й репродуктивної. Великого значення в наданні допомоги родинам відіграло меценатство. Відомими меценатами були Іван Мазепа й Петро Могила [6]. Значна роль у наданні допомоги сім'ям відводилася позашкільним учнівським організаціям, які мали назву «младенческих» братств. Робота таких братств була направлена на організацію вільного часу дітей, на уникнення ускладнень у мікрокліматі родини, допомогу сім'ям, які залишалися сам на сам з проблемою догляду за убогими та старими [3]. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці родинам, де мешкали старі люди, родини, де виховувалися інваліди [6]. Така робота сприяла забезпеченню виховної, рекреаційної та психотерапевтичної функції в родині.

V Період перебування України під владою Російської та Австрійської імперії. Друга половина XVII–XVIII ст.ст. характеризувалася переходом до державної системи захисту нужденних. Перші кроки по її створенню були зроблені в часи правління Івана IV (Грозного). У цей період з'являються прикази, що стають провідною формою допомоги і захисту [4]. Вплив громадськості на практику створення сім'ї здійснювався через цілу мережу добре організованих інституцій: сільські об'єднання, молодіжні (дівочі і парубочі) громади. Сільська громада відіграла не останнє місце в опікуванні над нужденними родинами, їх допомога існувала у вигляді оплати вчителів, які навчали дітей з сімей, що були не спроможні оплачувати навчання своїм дітям, що значно полегшувало становище багатьох родин. Активну роботу по наданню допомоги родинам відігравали братські школи. Діяльність братських шкіл мала позитивний відбиток на функціонуванні українських родин. Організація благодійних спектаклів давала змогу на зібрані кошти надати допомогу малозабезпеченим родинам. У XVIII ст. активно розвивається приватна доброчинність: інститути приватної доброчинності, відомчі інститути підтримки та захисту, благодійні товариства, які надавали тимчасову допомогу та постійну опіку [2]. Основними напрямками їх діяльності, щодо родин, були: організація медичної допомоги родинам, де є тяжко хворі,

допомога в організації навчання дітей з сімей, які опинилися в складних життєвих умовах, опіка над родинами де є сліпі чи глухонімі, опіка за немовлятами, якщо батьки з якихось причин не в змозі це робити. Такі напрями соціальної допомоги значно полегшували виконання багатьох функцій в родині і сприяли відродженню українських сімей. Істотну роль у наданні соціальної допомоги нужденним родинам відіграють органи міського самоврядування (міські думи) та сільські громади, важливу роль відігравала благодійність. Великого значення в наданні допомоги родинам відігравали відомі благодійники того часу: родина Терещенків, М.Дегтярьова, С.Могилевцева, Т. Гладнюка, Л.Бродського, Софія Русова [6].

VI Радянський період. Початок ХХ ст. характеризується домінуванням в системі соціальної допомоги родинам державою. У ці роки справою соціальної роботи з родинами займається спочатку Міністерство, а згодом Народний комісаріат державної політики (НКДО). У 10–20-ті роки ХХ ст. розвивається новий підхід до питань взаємодії з сім'єю, з'являється широке коло проблем, пов'язаних з формуванням нових шлюбно-сімейних стосунків, стабілізацією шлюбу та добробуту родини. У 30-ті роки ХХ ст. основним завданням державної політики стає соціальне обслуговування сімей (працевлаштування, навчання інвалідів, забезпечення сімей червоноармійців та інвалідів війни пенсіями, підвищення заробітної платні низькооплачуваним категоріям робітникам) [2]. На даному історичному етапі увага до питання соціальної роботи з родинами була лише з боку держави, виключаючи участь церкви, громадських та благодійних об'єднань. Кінець Великої Вітчизняної війни характеризувався новим етапом розвитку соціальної роботи з сім'ями. Суб'єктів соціально-педагогічної роботи з сім'ями даного етапу умовно можна було поділити на дві групи: Міністерства різного підпорядкування та фізичні особи: педагог-організатор комунальної служби, організатор позакласної і шкільної роботи, вихователь кімнати школяра у будинку, керівник підліткового клубу та ін. Такі фахівці виконували соціально-педагогічні функції і були основними помічниками по створенню позитивного мікроклімату в родині та зв'язку з громадськістю [2]. У 70-ті роки соціальна робота з родинами проводилася за допомогою розгалуженої мережі різних комплексів: соціально-педагогічних, фізкультурно-оздоровчих, сільських шкіл-комплексів. Але, нажаль, лише наприкінці 80-х років ХХ століття сформувалися всі необхідні умови для переходу від окремих елементів досвіду соціальної роботи до державного рівня вирішення проблеми організації системи служб соціальної допомоги населенню, працівникам і службовцям, з розгалуженою структурою та кадровим забезпеченням [5].

VII Доба незалежності. Зростання соціально не захищених сімей у зв'язку з різкими політичними, економічними та соціальними змінами, обумовило актуалізацію питання розробки сімейної політики та створення цілісної системи соціального захисту родин, де повинні були б працювати спеціально підготовлені фахівці. У період 1991–1992 р.р. виникає потреба створення Закону «Про соціальну службу» як правової основи соціальної політики в країні. Основна мета такого закону – справляти загально регулятивний вплив на формування і розвиток соціальної служби та упорядкування діяльності спеціалістів соціальної сфери [4]. І вже у 1991 році створюються перші соціальні служби у районах України, де становище Українських сімей найгірше [5]. Становлення мережі соціально-педагогічної допомоги родинам прямо залежне від становлення процесу підготовки соціальних педагогів. Тому з метою консолідації зусиль у становленні й розвитку соціальної педагогіки і соціальної роботи в Україні у 1992 р. створено Асоціацію соціальних педагогів, яка з 1994 р., є членом Міжнародної федерації соціальних педагогів [7]. Ухвалення Верховною Радою України «Конвенції державної сімейної політики» від 17 вересня 1999 року №1063-XIV стало наступним кроком у формуванні сімейної політики. Концепція визначає загальну стратегію та пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з урахуванням нових умов функціонування родин: ринкових відносин, політичних змін, розвитку соціальної мережі [6]. З метою попередження складних обставин в родині, держава вбачає необхідність розпочати роботу саме з молодими сім'ями, які з причин незнання багатьох питань у вихованні, відсутності досвіду в професійній діяльності, відсутність власного житла, найчастіше потребують соціально-педагогічного втручання. Як результат такої соціальної політики розробляється програма демографічного розвитку України та створюються служби планування сім'ї. Ще у 2000 році Державним центром соціальних служб для молоді (ДЦССМ) узагальнено роботу центрів ССМ з різними категоріями сімей та розроблено комплексну програму «Соціальна підтримка сім'ї». Пріоритетами роботи центрів ССМ у реалізації цієї програми визначено здійснення соціального супроводу неблагополучних родин, допомога у подоланні життєвих труднощів, збереженні та підвищенні соціального статусу сім'ї [6]. Але значний вплив на вирішення багатьох проблем в українських сім'ях здійснюють недержавні організації. Із середини 90-х років минулого століття активними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю стали неурядові організації, які почали працювати відповідно до Законів України «Про об'єднання громадян» та «Про благодійництво та благодійні організації» [2]. Певна частина соціальної допомоги державою була перекладена недержавним суб'єктам соціальної допомоги родинам. Недержавні суб'єкти є різноманітним спектром недержавних форм колективності, що мають різний ступінь інституалізації, здатні самостійно, без допомоги держави, під власну відповідальність здійснювати значущі соціальні функції [7]. На сьогодні це в основному громадські організації та благодійні фонди, товариства, приватні соціальні

служби, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ, Товариство Червоного Хреста тощо) [4]. Особливістю громадських організацій по відношенню надання допомоги родинам є залучення індивіда до соціальної діяльності і перетворення з пасивних об'єктів на активних суб'єктів [5].

Проведений ретроспективний аналіз процесу становлення мережі закладів соціально-педагогічної роботи з сім'ями в Україні показав, що утвердження цього напрямку діяльності відбувається поступово і залежно від ускладнень функціонування сімей. Також він засвідчує, що існує багатий історичний досвід надання допомоги родинам. Більшість традицій та форм соціально-педагогічної допомоги сім'ям збереглися й донині але надаються у більш вдосконалених формах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія / Зверева І.Д. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 333 с.
2. Мельник Л.Г. Історія України: курс лекцій: у 2 кн. Кн. 1: Від найдавніших часів до кінця ХІХ століття / Мельник Л.Г., Баран В.Д., Гуржій О.І. – К. : Либідь, 1991. – 570 с.
3. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / [Зверева І.Д., Безпалько О.В., Харченко С.Я. та ін.] ; за заг. ред. І.Д.Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
4. Семья как объект философского и социологического исследования : сб. статей. – Ленинград : Наука Ленинградское отделение, 1974. – 256 с.
5. Соціальна робота: підручник / [Поліщук В.А., Бартош-Пічкара О.П., Горішна Н.М. та ін.] ; за ред. Н. Ничкало. – Тернопіль : ВАТ «ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.
6. Субтельний О. Україна. Історія / Субтельний О. – К. : Либідь, 1992. – 510 с.
7. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні об'єкти: монографія / [Лісовий В.М., Шурма І.М., Коробчанський В.О. та ін.]. – Х. : Майдан, 2009. – 268 с.

УДК 371.134

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Васильєва М.О., к. пед. н., викладач

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розглядається проблема специфічних особливостей проективної діяльності в системі соціальної роботи. Визначається, що фахівці соціальної сфери є безпосередніми виконавцями соціального замовлення, але не завжди готовими до реалізації проектної діяльності. Створення динамічних систем – соціальних проектів, продиктовано потребою суспільства в зниженні рівня соціальної деструкції, рівня неорганізованості і нестабільності.

Ключові слова: проектування, соціальне проектування, соціальний проект, система соціальної роботи.

Васильєва М. А. СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ / Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Украина.

В статье рассматривается проблема специфических особенностей проективной деятельности в системе социальной работы. Определяется, что специалисты социальной сферы является непосредственными исполнителями социального заказа, но не всегда готовы к реализации проективной деятельности. Создание динамических систем – социальных проектов, продиктовано потребностью общества в снижении уровня социальной деструкции, уровня неорганизованности и нестабильности.

Ключевые слова: проектирование, социальное проектирование, социальный проект, система социальной работы.

Vasylieva M. A. SPECIAL FEATURES OF PROJECTIVE ACTIVITIES IN SOCIAL WORK / National Pedagogical University named M. P. Dragomanov, Ukraine.

The article addresses the problem of specific features of the projective activity in social work. Determined that the experts of the social sphere is the direct executors of social order, but not always ready to implement the projective activity. Creation of dynamic systems – social projects, dictated by society's need to reduce the level of social degradation, the level of disorganization and instability.